

УДК 339.54 (477)

КРИТЕРІЇ ТА ПОКАЗНИКИ ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ КРАЇНИ*Цьомик Ю.В.*

Визначені показники, які характеризують функціонування зовнішньоекономічної системи країни, зокрема показники обсягу, структури, динаміки і результатів ЗЕД та інтегрованості країни до світової системи господарства, а також коефіцієнт збалансованості зовнішньої торгівлі.

Ключові слова: зовнішньоторговельна діяльність, експортна, імпортна, зовнішньоторговельна квота, товарна, географічна і інституціональна структура, коефіцієнт збалансованості зовнішньої торгівлі.

В умовах глобалізації та наявності жорсткої конкурентної боротьби на міжнародному ринку, низької конкурентоспроможності готових товарів, залежності процесу економічного розвитку країни від зовнішньоторговельної політики країн-партнерів, питання вдосконалення ефективності зовнішньоторговельної діяльності набувають на сучасному етапі економічного розвитку виняткового значення. Необхідність її покращення зумовлює потребу в наукових дослідженнях щодо відпрацювання методики оцінки ефективності зовнішньоторговельної діяльності.

Методика оцінки ефективності зовнішньоторговельної діяльності вдосконалювалась упродовж тривалого часу. Однією з перших в колишньому СРСР була розроблена „Тимчасова методика визначення економічної ефективності зовнішньої торгівлі” (1968 р.).

Питання визначення та удосконалення показників функціонування зовнішньоекономічної діяльності країни знайшли відображення в роботах багатьох дослідників, зокрема, Богомазової Н.В. (розробила методи прогнозування показників ЗЕД) [1], Бурковського І.В. (обґрунтував методику дослідження ЗЕД на основі узагальнення світових наукових розробок відносно теорії міжнародної торгівлі) [2], Гребельника О.П. (визначив показники функціонування зовнішньоекономічної системи країни) [3], Кваші С.М. (розкрив методику дослідження ЗЕД, яка базується на системі трьох показників: відкритості економіки, інтенсивності та тенденціях їх розвитку) [4] та інших. Проте і досі відсутня досконала методика визначення ефективності зовнішньоекономічної діяльності в нашій країні. Тому назріла потреба подальшого аналізу і опрацювання досліджень в цій галузі.

Коло показників ефективності зовнішньоекономічних зв'язків країни можна обмежити обсягом експорту, імпорту, товарообігу і зовнішньоторговельного сальдо. Але оцінку ефективності зовнішньоторговельних зв'язків неможливо дати лише за допомогою зазначених показників, оскільки вони характеризують обсяги зовнішньоторговельної діяльності, а не її ефективність.

Метою роботи є розробка методики дослідження зовнішньоторговельної діяльності, яка характеризує не тільки обсяги зовнішньої торгівлі, але й ефективність зовнішньоторговельних зв'язків. Виходячи з мети дослідження, у роботі поставлені наступні завдання: визначити показники функціонування зовнішньоекономічної діяльності країни, показати рівень розвитку зовнішньоторговельних зв'язків через коефіцієнт збалансованості зовнішньої торгівлі.

Об'єктом дослідження є зовнішня торгівля країни. Предметом дослідження є показники функціонування зовнішньоекономічної діяльності України.

Результати дослідження. Функціонування будь-якої економічної системи, в тому числі й у сфері зовнішньоекономічних відносин, можна характеризувати сукупністю кількісних та якісних економічних показників (рис. 1).

До показників обсягів, які характеризують обсяги зовнішньоекономічних зв'язків, слід віднести:

- обсяг експорту товарів – вивезення товарів із країни;
- обсяг імпорту товарів – ввезення товарів у країни;
- зовнішньоторговельний оборот – сукупний об'єм експорту-імпорту товарів за визначений період часу (як правило, за рік).

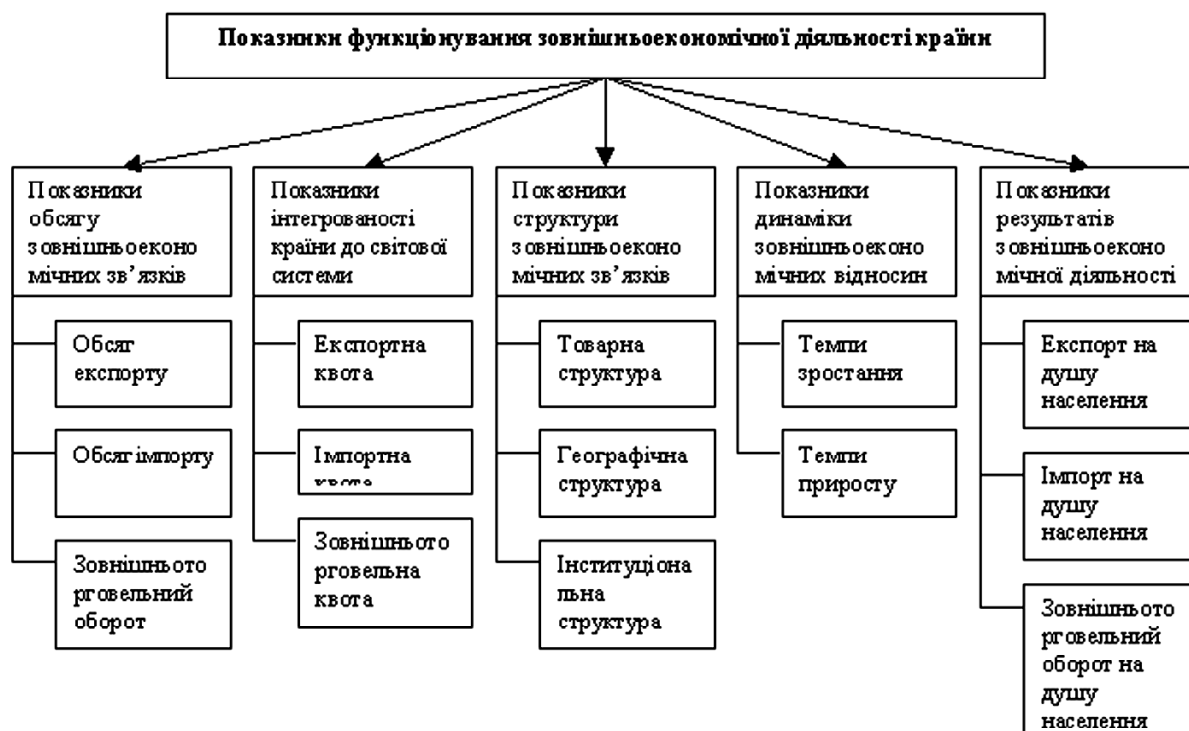

Рис. 1. Сукупність показників, які використовують для аналізу ЗЕД

Загальний обсяг зовнішньої торгівлі товарами в 2004 р. збільшився в порівнянні з 2003 р. на 33,8% і склав 61,7 млрд. дол. США. При цьому експорт товарів в Україні збільшився на 41,6% - до 32,7 млрд. дол. США, тоді як імпорт на 26,0% - до 29,0 млрд. дол. США.

Показниками інтегрованості, які використовуються для визначення ступеня залежності економіки, є експортна, імпортна та зовнішньоторговельна квота. У рамках усього національного господарства експортна квота розраховується як співвідношення експорту (Е) до вартості валового внутрішнього продукту (ВВП) за відповідний період у відсотках [3, с. 25]:

$$K_E = E / \text{ВВП} * 100\% \quad (1)$$

Імпортна квота розраховується як співвідношення вартості імпорту (І) до вартості ВВП у відсотках:

$$K_I = I / \text{ВВП} * 100\% \quad (2)$$

Відповідним чином визначається і зовнішньоторговельна квота – співвідношення сукупної вартості експорту і імпорту, ділених навпіл, до вартості ВВП у відсотках:

$$K_z = 1/2(E + I) / \text{ВВП} * 100\% \quad (3)$$

Показники, які характеризують структуру зовнішньоекономічних зв'язків, це: товарна, географічна та інституційна структури зовнішньоекономічних відносин.

Товарна структура дозволяє виявити ступінь розвитку економіки країни. Так, якщо в товарному експорті країни домінують готові вироби, то функціонування економічної системи вважається ефективним, або країна на інтенсивному шляху розвитку. Якщо ж переважає сировина чи напівфабрикати, то фактично країна йде екстенсивним шляхом розвитку, тобто живе за рахунок майбутніх поколінь, використовуючи природні надра.

В товарній структурі експорту за 2004 р. домінуюче місце займають недорогочінні метали та вироби із них (39,9% від усього експорту), мінеральні продукти (13,2%), механічне обладнання (9,3%) і продукція хімічної галузі (8,5%). В структурі українського імпорту превалюють мінеральні продукти (37,4% від усього імпорту), механічне обладнання (16,3%), транспортні засоби (8,6%) і хімічна продукція (7,8%).

Географічна структура не тільки характеризує ступінь розвитку зовнішньоекономічних відносин держави з іншими країнами світу, а й показує певну залежність держави від взаємовідносин з тією чи іншою країною. Показовими є відносини України та Росії. Більше 40% імпорту в Україну припадає на Російську Федерацію, яка фактично є монополістом енергоносіїв на ринок України.

Інституційна структура – розподіл зовнішньоекономічних зв'язків за суб'єктами та методами товарного обміну. Використовується для визначення ефективності умов функціонування зовнішньоекономічного

комплексу країни. Так, збільшення частки товарообмінних операцій чи угод про застосування давальницьких схем показує рівень тінізації економічних взаємовідносин у даній сфері діяльності.

Показники динаміки зовнішньоекономічних відносин можна систематизувати на дві підгрупи: темпи росту та темпи приросту. До темпів росту відносяться [3, с. 28]:

$$\text{- темпи росту експорту: } T_{p.e.} = \frac{E_{зв.p.}}{E_{б.p.}} * 100\%, \quad (4)$$

де $T_{p.e.}$ – темпи росту експорту, $E_{зв.p.}$ – обсяг експорту в звітному році, $E_{б.p.}$ – обсяг експорту в базисному році;

$$\text{- темпи росту імпорту: } T_{p.i.} = \frac{I_{зв.p.}}{I_{б.p.}} * 100\%, \quad (5)$$

де $T_{p.i.}$ – темпи росту імпорту, $I_{зв.p.}$ – обсяг імпорту в звітному році, $I_{б.p.}$ – обсяг імпорту в базисному році;

$$\text{- темпи росту зовнішньоторговельного обороту: } T_{p.зт.об.} = \frac{ЗТО_{зв.p.}}{ЗТО_{б.p.}} * 100\%, \quad (6)$$

де $T_{p.зт.об.}$ – темпи росту зовнішньоторговельного обороту, $ЗТО_{зв.p.}$ – обсяг зовнішньоторговельного обороту в звітному році, $ЗТО_{б.p.}$ – обсяг зовнішньоторговельного обороту в базисному році.

До темпів приросту зовнішньоекономічних зв'язків можна віднести: темпи приросту експорту, імпорту і зовнішньоторговельного обороту, які розраховуються як різниця між темпами росту в звітному році і темпами росту в базисному році відповідних показників.

Основними показниками, які кількісно і якісно характеризують стан зовнішніх економічних зв'язків у країні є *показники результативності*, а саме: експорт, імпорт і зовнішньоторговельний оборот на душу населення. Вони є відношенням обсягу експорту, імпорту і зовнішньоторговельного обороту до кількості населення у країні.

Крім зазначених показників, Гребельник О.П. для аналізу функціонування зовнішньоекономічної діяльності країни використовує також інші показники. Наприклад, серед показників обсягу зовнішньоекономічних зв'язків крім обсягу експорту, імпорту та зовнішньоторговельного обороту додатково виділяє генеральну торгівлю (вартість зовнішньоторговельного обороту та вартість транзитних товарів); спеціальну торгівлю (чистий зовнішньоторговельний оборот, тобто продукція завезена в країну або вивезена з неї); реекспорт та реімпорт. Але розрахунок перелічених показників доволі тяжкий в силу сумнівної достовірності даних або повної їх відсутності.

Для оцінки рівня розвитку зовнішньоторговельних зв'язків можна скористатися підходом Шевчика Б.М. [5, с. 59], який використовує коефіцієнт збалансованості зовнішньої торгівлі. Він розраховується за формулою:

$$K = \frac{C}{T_z}, \quad (7)$$

де K – коефіцієнт збалансованості зовнішньоторговельної діяльності, C – зовнішньоторговельне сальдо, T_z – зовнішньоторговельний обіг.

Крім того, величина коефіцієнта автоматично включає в себе оцінку рівня двосторонніх зовнішньоторговельних зв'язків. Це випливає із більш детального дослідження формули (7). Адже величина зовнішньоторговельного сальдо і величина зовнішньоторговельного обігу пов'язані з величинами експорту (E) й імпорту (I) таким чином:

$$T_z = E + I \quad (8)$$

$$C = E - I \quad (9)$$

Підставивши формулу (8) і (9) у формулу (7) дістанемо:

$$K = \frac{E - I}{E + I} \quad (10)$$

У цій формулі K є функцією двох змінних (E й I). Вона має максимум, що дорівнює 1 при $I=0$ і $E>0$ та мінімум, що дорівнює -1 при $E=0$ і $I>0$. Нульового значення функція набуває при $I=E$. Таким чином, при збалансуванні обсягів експорту й імпорту коефіцієнт збалансування зовнішньоторговельної діяльності стає близьким до нуля. За наявності односторонності відносин, тобто коли значно різняться обсяги експорту й імпорту, значення коефіцієнта залежно від знаку зовнішньоторговельного сальдо наближаються до плюс або мінус одиниці. Значення коефіцієнта, які дорівнюють плюс або мінус одиниці, свідчать про повну односторонність зовнішньоторговельних зв'язків, тобто ці зв'язки представлені або лише експортними, або лише імпортними поставками. За значення K , що дорівнює нулю, їх слід вважати цілком збалансованими. Для аналізу доцільно враховувати, що в межах змін значення K від $-0,5$ до $0,5$ можна говорити про те, що зовнішньоторговельні зв'язки є більш-менш збалансованими. В межах змін K від $0,5$ до 1 зовнішньоторговельні зв'язки не збалансовані і значно переважає експорт (табл. 1).

Таблиця 1.

Оцінка зовнішньоторговельної діяльності країн на основі значень коефіцієнта збалансованості (K) [5, с.60]

Значення коефіцієнта збалансованості зовнішньоторговельної діяльності (K)	Економічна інтерпретація зовнішньоторговельної діяльності країн
-1	Область абсолютної незбалансованості імпорту
1	Область абсолютної незбалансованості експорту
Від -1 до -0,5	Область значної незбалансованості імпорту
Від -0,5 до 0	Область порівняльної збалансованості імпорту
0	Область абсолютної збалансованості експорту та імпорту
Від 0 до 0,5	Область порівняльної збалансованості експорту
Від 0,5 до 1	Область значної незбалансованості експорту

На основі інструментів наведеної методики доцільним буде здійснення оцінки збалансованості зовнішньоторговельної діяльності України (табл. 2).

Таблиця 2.

Рівень збалансованості зовнішньої торгівлі товарами України з країнами найбільшими партнерами в 2003-2004 роках

Країни	Товарообіг	Експорт	Імпорт	Сальдо	Коефіцієнт збалансованості (K)
Всього					
2003	46086,9	23066,8	23020,1	46,7	0,001
2004	61668,3	32672,3	28996,0	3676,3	0,060
Країни СНД					
2003	17552,9	6044,4	11508,5	-5464,1	-0,311
2004	23432,8	8558,9	14873,9	-6315,0	-0,269
Білорусь					
2003	648,0	340,4	343,6	-3,2	-0,005
2004	1089,1	550,9	538,2	12,7	0,012
Молдова					
2003	542,9	486,0	56,9	429,1	0,790
2004	727,0	659,8	67,2	592,6	0,815
Російська Федерація					
2003	12957,0	4311,4	8645,6	-4334,2	-0,335
2004	17700,5	5888,7	11811,8	-5923,1	-0,335
Інші країни світу					
2003	28534,0	17022,4	11511,6	5510,8	0,193
2004	38235,7	24113,5	14122,2	9991,3	0,261
Європа					
2003	17313,0	9147,4	8165,6	981,8	0,057
2004	21758,2	11764,1	9994,1	1770,0	0,081

* Дані колонок 2, 3, 4, 5 представлені в млн. дол. США

Продовження Таблиці 2.

Країни	Товарообіг	Експорт	Імпорт	Сальдо	Коефіцієнт збалансованості (K)
Азія					
2003	7371,9	5400,7	1971,2	3429,5	0,465
2004	10624,9	8034,6	2590,3	5444,3	0,512
Африка					
2003	1499,1	1250,3	248,8	1001,5	0,668
2004	2035,2	1758,0	277,2	1480,8	0,728
Америка					
2003	2291,4	1219,2	1072,2	147,0	0,064
2004	3747,6	2545,0	1202,6	1342,4	0,358
Австралія і Океанія					
2003	58,2	4,8	53,4	-48,6	-0,835
2004	69,1	11,7	57,4	-45,7	-0,661

Розраховані коефіцієнти збалансованості свідчать про те, що в 2003-2004 роках Україна за експортно-імпортними операціями з країнами світу мала порівняльну збалансованість експорту. В аналізованому періоді Україна перебувала в зоні порівняльної збалансованості імпорту з країнами СНД. Найбільший коефіцієнт незбалансованості експорту серед перерахованих країн СНД припадає на експортно-імпортні операції з Молдовою. З російською Федерацією має місце порівняльна збалансованість імпорту. Щодо інших країн світу, то в цілому спостерігається також порівняльна збалансованість експорту, хоча не викликає сумніву необхідність удосконалення зовнішньоторговельної діяльності з цими країнами.

ВИСНОВКИ

1. Функціонування економічної системи у сфері зовнішньоекономічних відносин можна характеризувати сукупністю економічних показників, зокрема показниками обсягу, структури, динаміки і результатів ЗЕД та інтегрованості країни до світової системи господарства.
2. Для оцінки рівня розвитку зовнішньоторговельних зв'язків між країнами можна використовувати коефіцієнт збалансованості зовнішньої торгівлі. Цей коефіцієнт має перевагу порівняно з оцінкою у вигляді зовнішньоторговельного сальдо, оскільки величина коефіцієнта автоматично включає в себе оцінку рівня двохсторонніх зовнішньоторговельних зв'язків.
3. Проведене нами дослідження свідчить про те, що хоча загальні обсяги зовнішньої торгівлі товарами за 2004 р. збільшилися в порівнянні з 2003 р. і Україна за цей період по експортно-імпортним операціям з країнами світу мала порівняльну збалансованість експорту, але товарна структура, в якій домінуюче місце займають сировина і напівфабрикати, та географічна структура, де майже половина експорту припадає на Російську Федерацію, вимагають удосконалення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Богомазова Н.В. Методи прогнозування показників зовнішньоекономічної діяльності: Автореф. дис. ...канд. екон. наук: 08.02.03/ Наук.-дослід. екон. ін-т М-ва економіки та з питань європ. інтеграції України. – К., 2003. – 18 с.
2. Бураковський І.В. Міжнародна торгівля та економічний розвиток країн з перехідною економікою (теоретико-методологічний аналіз механізму взаємозв'язку): Автореф. дис. ... д-ра екон. наук: 08.05.01/ Київський національний економічний університет. – К., 1998. – 20 с.
3. Гребельник О.П. Основи зовнішньоекономічної діяльності: Навч. посіб. – К.: Держ. торг.-економічний університет, 1996. – 76 с.
4. Кваша С.М. Формування фінансово-економічного механізму державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності в АПК України: Дис. ... д-ра екон. наук: 08.07.02. — К., 2001. — 464 с.
5. Шевчик Б.М. Оцінка економічної ефективності зовнішньої торгівлі як важливої домінанти економічної безпеки України // Зовнішня торгівля: право та економіка. – 2004. - №2. – С. 59-61.